

Fængsler og menneskerettigheder – en selvmodsigelse?*)

Af Andrew Coyle

FOTOS: MARIN LEMMAN/POHOTO

Har fanger rettigheder?

I nogle lande må vi starte med at 'tackle' spørgsmålet om, hvorvidt indsatte overhovedet har nogen rettigheder, eller om de har måttet bøde med alle deres rettigheder som menneske, i og med de er blevet dømt for en forbrydelse? I en meget ofte citeret dom fra 1871 i Virginia, USA, beskrev en dommer fanger som "civilretligt døde" og som "statens slaver" (interessant nok hed dommeren Judge Christian). Ifølge den dom har fanger ingen rettigheder som mennesker. De er uden for loven, og dem, der har spærret dem inde, kan gøre med dem, som de vil.

I modsætning til den beslutning afsagde Højesteret i Storbritanien i 1982 en dom, der fastslog, at "en dømt fange, på trods af sin fængsling, bibeholder alle de borgerrettigheder, der ikke udtrykkeligt eller som nødvendig følge fjernes". Det princip, der er indeholdt i denne dom, er enkelt, men anvendelsen af princippet kan være kompleks. Det er ganske udmærket at være enige i princippet om, at fanger bibeholder alle deres rettigheder, bortset fra de restriktioner, der ligger i selve fængslingen. Men hvad betyder det i praksis? Hvilke restriktioner kan der fx lægges på den indsattes ret til et familieliv? (Og, kan man yderligere spørge, hvilke restriktioner kan man lægge på resten af familiens ret til et familieliv?) Vi har for nyligt haft valg i Storbritanien, og op til valget blev det diskuteret, om indsatte, der var dømt, burde have ret til at stemme. Det har de ikke for indeværende i Storbritanien. Ældre politikere erklærede, at efter deres mening havde indsatte gennem deres handlinger mistet deres moralske ret til at stemme ved valgene. Det var i direkte modstrid med en dom, der for nylig blev afsagt af Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol.

Det vi kan sige er, at fængselspersonalet i alle lande har den daglige kontrol over de mest basale menneskelige aktiviteter hos de mænd og

---

*) Artiklen er en tale holdt den 9. maj 2005 i København ved Institut for Menneskerettigheder.

kvinder, der holdes i fængslerne. De kan beslutte, hvornår de indsatte må sove, hvornår og hvad de må spise, nogle gange endda hvornår de må forrette deres nødtørft. De kontrollerer de indsatte adgang til lægehjælp, til arbejde, til uddannelse. De beslutter, om de indsatte må have kontakt med deres familie og venner gennem besøg, brev eller telefon. De kontrollerer de indsatte ret til at efterleve de krav, deres religion stiller til dem. Alle disse ting handler om de basale menneskerettigheder, der er indeholdt i Verdenserklæringen om Menneskerettigheder (fra 1948), og som ikke tillader undtagelser. Man kan med rette hævde, at af alle offentlige ansatte, så skal de, der har ansvaret for fængsler og indsatte, have den største bevidsthed og følsomhed over for menneskerettigheder.

Internationale forpligtelser

Det er vigtigt at anskue fængsler i en international kontekst, da de er underkastet standarder, der er indgået aftaler om mellem forskellige landes regeringer. Den vigtigste artikel 10 i den internationale konvention om borgerlige og politiske rettigheder (fra 1966), der kræver, at:

“Alle, der berøves deres frihed, skal behandles human og med respekt for menneskets naturlige værdighed”.

Adskillige andre FN konventioner er relevante for behandlingen af mennesker, der er berøvet deres frihed. Herunder:

- Konvention mod tortur og anden grusom, umenneskelig eller nedværdigende behandling eller straf
- Konvention om afskaffelse af alle former for racediskrimination og
- Konvention om afskaffelse af alle former for diskrimination mod kvinder.

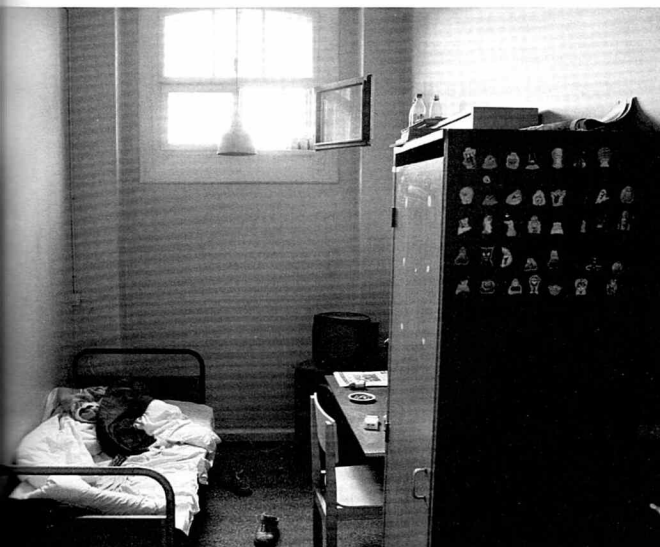
Disse konventioner er ikke teoretiske eller akademiske aftaler. De sammenfatter et helt internationalt lovsæt, som skal respekteres af alle de tilsluttede lande i det internationale samfund.

De generelle principper i disse aftaler og konventioner er i detaljer dækket af en række internationale instrumenter, som henviser specifikt til indsatte. Herunder:

- Standard minimumsregler for behandling af indsatte
- Hovedprincipper for beskyttelse af alle mennesker under enhver form for detention eller fængsling
- Grundlæggende principper for behandling af indsatte
- Standard minimumsregler for retsplejen ved børne- og ungdomsdomstole.

Der findes også en række instrumenter, der henviser specifikt til det personale, der arbejder med mennesker, der er berøvet deres frihed. Herunder:

- Adfældsregler for embedsmænd, der arbejder med retshåndhævelse og
- Medicinsk etiske principper for sundhedspersonalets, især lægers, rolle i beskyttelsen af indsatte og internerede personer mod tortur og anden grusom, umenneskelig eller nedværdigende behandling.

Virkeligheden om fængsling

Inden jeg går videre, tillad mig et par ord om brugen af fængsler og fængslinger rundt omkring i verden i dag. International Centre for Prison Studies har i de seneste år arbejdet i lande som Kazakhstan, Indien, Rusland, Ukraine, Chile, Brasilien og Venezuela. Hvad har vi erfaret i forbindelse med dette arbejde? For det første, at der i løbet af de sidste tyve år er sket en massiv vækst i brugen af indespærring i mange lande, og det i en grad der ville have forekommet ufattelig for bare få år siden. Over hele verden sidder der nu over ni millioner mænd, kvinder og børn i fængsel. Halvdelen af dem findes i tre lande: USA, Rusland og Kina. Antallet af indsatte opgøres normalt per 100.000 indbyggere. Regnet på den måde ligger andelen af indsatte i hele verden på omkring 140. I Vesteuropa er gennemsnittet lidt over 100, med England og Wales i toppen med 140. Danmark har en relativt lille rate, omkring 72 per 100.000, selv om dette tal er vokset betydeligt i de sidste år.

Man kan opdele alverdens lande i fem grupper i forhold til deres brug af fængsling. Den første gruppe indeholder mange udviklingslande, hvor de fleste tidligere har været domineret af kolonimagter. Mange af disse lande har intet oprindeligt begreb for fængsling. Hele ideen om at tage et stort antal unge, raske mænd, der burde bidrage til familiens underhold, berøve dem deres frihed og anbringe dem på aflukkede steder, hvor de bliver en byrde for samfundet og kun yder ringe eller slet ingen erstatning til ofrene for forbrydelsen, anses i disse kulturer for at være et meget mærkeligt fænomen. I mange af disse lande er fængselsforholdene forfærdende, og regeringerne har ikke ressourcer til at gøre dem anstændige og menneskelige. Men det er også i nogle af disse lande, man finder flere af de mest nyskabende forestillinger om udvikling af andre, inkluderende former for retshåndhævelse.

I den anden gruppe af lande er fængselssystemet brudt fuldstændig sammen. Her er fængslerne fulde af vold og misbrug. De indsatte, eller rettere

nogle af de indsatte, har kontrollen, og personalet bevæger sig kun fuldt bevæbnet og i stort antal rundt i fængslerne. For flertallet af de indsatte er fængslerne et meget farligt sted. Mange lande i Latinamerika hører til i denne kategori. Men selv her kan man finde en gryende forståelse for, at det ikke kan fortsætte på den måde, og der er stor vilje til forandring og til at indføre internationale standarder.

Mange af landene i Østeuropa og Centralasien ligger i en tredje gruppe. I disse lande er der frygtelige problemer med overbelægning, som i de værste tilfælde betyder, at tre indsatte på skift må sove i én seng, og med en dårlig helbredstilstand blandt de indsatte. 10% har tuberkulose i udbrud. I landene i denne gruppe er der sket betydelige forandringer gennem de sidste fem til ti år. Der har været vilje til at reducere brugen af fængsling. Myndighederne opfatter en overdreven brug af fængsling som en negativ afspejling af de demokratiske værdier i samfundet. En række af disse lande har erkendt, at man ikke kan reformere afstraffelsen isoleret fra resten af det strafferetlige system. Man kan kun opnå reformer, hvis der er politisk vilje til det, hvis der sker ændringer i lovgivningsprocessen, hvis de andre grundelementer i den strafferetlige proces bliver inddraget i processen, især domstolene og anklagemyndigheden, og hvis offentligheden og medierne er sikre på, at disse ændringer ikke vil true den offentlige sikkerhed.

Den fjerde gruppe af lande er dem, der betragter fængsling som den sidste udvej, der kun skal bruges over for dem, der har begået de mest alvorlige forbrydelser, og som udgør en stor trussel mod den offentlige sikkerhed. Denne gruppe indeholder mange af de vesteuropæiske lande med fangerater på mellem 60 og 70 per 100.000 indbyggere. Danmark hører til i denne gruppe. I disse lande er der den opfattelse, at det strafferetlige system ikke bør bruges til at løse sociale problemer med. Men det er vigtigt at erkende, at selv i disse lande er denne opfattelse truet af den måde, hvorpå samfundene reagerer på problemerne omkring stofmisbrug. I nogle af disse lande er der en voksende tendens til at lade sig drage ind i det, der i USA kaldes "krigen mod narko", hvor man bruger fængsel som et hovedvåben i "krigen". I disse lande er der også et stort pres fra de mange vandringer af store folkegrupper på globalt plan.

Den sidste gruppe er de lande, der faktisk ser ud til at kunne lide fængsler. Det fremmeste eksempel i denne gruppe er USA, hvor mere end to millioner mænd, kvinder og børn sidder i fængsel. I USA bor mindre end fem procent af jordens befolkning men 23% af dens fængslede borgere. På en konference i New York for nylig hørte jeg en ældre, amerikansk dommer henvise til "Amerikas 'love affair' med fængslerne". Fængsler bliver i denne gruppe af lande i stigende grad brugt af grunde, der ikke er direkte forbundet med hverken kriminalitet eller begrænsning af kriminaliteten, for slet ikke at tale om afstraffelse af de kriminelle. De bliver i stedet for brugt til at kontrollere marginaliserede og forarmede grupper i samfundet. Fængslerne tager sig af sociale problemer, der overhovedet ikke burde komme så meget som i nærheden af det strafferetlige system.

Den europæiske kontekst

I europæisk sammenhæng er den vigtigste traktat i denne forbindelse Den europæiske Menneskerettighedskonvention, og denne bliver naturligvis overvåget af Den europæiske Menneskerettighedsdomstol. Domstolen har i de seneste år afsagt en række vigtige domme med hensyn til indsatte. Lad mig give nogle eksempler:

- I år 2000 blev Italien anset for at overtræde Artikel 8 i Den europæiske Menneskerettighedskonvention på grund af de restriktioner, der blev lagt på en indsats korrespondance. Artikel 8 garanterer retten til et familie- og privatliv.
- I 2001 afsagde domstolen to domme mod Grækenland i to specifikke tilfælde af tilbageholdelse, der var brud på Artikel 3, som forbyder tortur og umenneskelig og nedværdigende behandling.
I det ene af disse to tilfælde skete overtrædelsen over for en engelsk fange ved navn mr. Peers, der blandt andet blev holdt i en celle, som han delte med andre. Cellen var uden ventilation og vinduer, og han var nødt til at benytte toilettet i sine cellekammeraters nærværelse.
- I 2002 fandt domstolen, at Rusland overtrådte Artikel 3 i Konventionen ved at holde en fange indespærret under umenneskelige og nedværdigende forhold. Domstolen fandt overtrædelse af den samme Artikel i Frankrig, hvor man havde undladt at give passende medicinsk behandling til en fange, der var dødeligt syg og havde ført fangen til hospitalet i håndjern.
- I 2003 fandt domstolen, at Rumænien havde overtrådt Artikel 2, der garanterer retten til liv, og Artikel 3, fordi fængselspersonalet havde opmuntret nogle indsatte til at angribe en medfange. Samme år blev der fundet overtrædelser af Artikel 3 i Bulgarien, hvor fængselsmyndighederne havde barberet håret af en fange som en disciplinær foranstaltning.
- I 2003 besluttede domstolen, at en sag vedrørende en påstået overdreven brug af isolationsfængsling, der var indbragt af en hr. Rohde, en dansk indsat, skulle behandles af domstolen under artikel 3 i Konventionen. Domstolens afgørelse afventes stadig.⁹⁾

Der har også været en række domme, der gik imod Storbritanien:

- I 2001 fandt domstolen, at Storbritanien havde overtrådt Artikel 3 i Konventionen med hensyn til manglende medicinske optegnelser, manglende psykiatrisk overvågning og isolation, der ikke var i overensstemmelse med en passende behandling af en mentalt syg fange.
- I 2002 blev Storbritanien fundet skyldig i at have krænket Artikel 2 i en sag med en varetægtsfængslet fange, der blev sparket til døde af den, han delte celle med.
- Samme år blev Storbritanien fundet skyldig i at have overtrådt Artikel 3 ved at sætte et thalidomidoffer uden arme og ben i fængsel under omstændigheder, der på ingen måde var tilpasset hendes handicap. Dommen var i dette tilfælde særligt fordømmende.
- Artikel 6 i Konventionen anfører retten til en retfærdig rettergang. I 2002 blev Storbritanien fundet skyldig i at overtræde dette i et tilfælde, hvor fængselsinspektøren blev ved med at føje dage til den tid, to indsatte skulle blive i fængslet, og således reducerede den strafnedsættelse, de havde ret til at forvente. Den interne fremgangsmåde, omhandlende disciplinære straffe, blev ikke anset for at være fair.

---

⁹⁾ Danmark blev frikendt d. 21. juli 2005 med dommerstemmerne 4 mod 3. 3 dommere fandt således at Danmark havde overtrådt artikel 3 om tortur eller umenneskelig nedværdigende behandling.

- I 2003 fandt domstolen Storbritanien skyldig i overtrædelse af Artikel 2 med hensyn til en kvindelig fanges død. Kvinden var narkoman.
- Som jeg allerede har nævnt fandt domstolen i 2004, at Storbritanien havde overtrådt Konventionen ved at fratage indsatte retten til at stemme.

Brugen af menneskerettigheder i fængslerne

Så der er en klar forbindelse både på verdensplan og regionalt mellem menneskerettigheder og fængsler, men som alle vi, der har arbejdet inden for dette område ved, så er det ikke tilstrækkeligt at drage til fremmede lande og smide om sig med kopier af internationale standarder som en anden, gammeldags missionær og fortælle regeringer og fængselsadministratorer, at de skal overholde dem. Vi er nødt til at finde en meget mere taktfuld måde at forfægte brugen af menneskerettighederne på og teknikker, der kan hjælpe folk til at indse, at disse rettigheder ikke er vesterlandsk inspirerede standarder, men at de er ægte, universelle standarder, der tilhører folk i Afrika, Asien og Latinamerika lige så meget som folk i Vesteuropa og Nordamerika. Spørgsmålet er, hvordan vi bedst gør det?

Her vil jeg gerne henlede opmærksomheden på mine personlige erfaringer gennem 25 år som fængselsinspektør. Mine hårdt tilkæmpede erfaringer fra dette arbejde har udviklet de holdninger til fængsler, og hvordan de bør administreres, som jeg har nu. Fælles med fængselspersonale i hele verden havde jeg primært den opgave at berøve folk deres frihed. Jeg forsøgte at gøre det så anstændigt og humant som muligt med passende hensyn til kravene om retfærdighed. Jeg forsøgte at gøre oplevelsen af at være i fængsel så positiv som muligt for de mænd, jeg havde i min varetægt. Men bundlinien var, at jeg skulle berøve dem deres frihed. Det er det ansvar, samfundet pålægger alt fængselspersonale.

En af de roller en fængselsinspektør har, er at være en god bestyrer: Han skal bestyre fængselspersonalet, de indsatte, ressourcerne og sikkerheden. Jeg måtte lære at sætte mig igennem og være effektiv. Jeg skulle leve op til nøgleindikatorer på gennemførelsen af målene og sikre mig, at jeg afbalancerede input og output.

Men jeg lærte også, at det ikke er tilstrækkeligt for en fængselsinspektør at være en god administrator. Der er et andet meget vigtigt element i et fængsel, og det er, at et fængsel skal være et sted med en stærk etisk ramme. Det betyder, at vi aldrig må glemme, at de mennesker, som vi spærre inde, er mennesker som os. Deres menneskelighed skal respekteres, ligegyldig hvilke forbrydelser, de har begået. Uden en stærk etisk ramme degenererer en situation, hvor en gruppe mennesker har betydelig magt over en anden gruppe, meget nemt til magtmisbrug. Det, det betyder i praksis, er, at vi hele tiden må spørge os selv: "Er det det rigtige vi gør?" Den moral skal gennemsyre hele styringsprocessen – fra top til bund. Den skal også gælde for hver enkelt ansatte i deres daglige omgang med de indsatte. Den skal bibringes hele personalet som det ledende princip i deres arbejde. Det er også vigtigt, at ledelsen indser, at de samme principper skal anvendes i den måde, de behandler personalet på. Personalet har også krav på menneskelighed og respekt.

I løbet af mit arbejde rundt omkring i verden har jeg opdaget, at dette behov for en etisk ramme for styringen af et fængsel passer med holdninger og kulturer i mange lande. For et par uger siden var jeg i Kina og blev slået af den måde, hvorpå den kinesiske kultur, med dens syn på harmoni baseret på Konfuzes filosofi, kan forbindes med denne argumentation om en etisk ramme for fængsler. Argumentationen forstås også i Afrika, i Sydasiens og andre

steder i verden. Menneskerettighedsmodellen er en måde at udtrykke denne etiske ramme på tværkulturelt, så den ikke får overtoner af neo-imperialisme.

Det var det, der fik os til på International Centre for Prison Studies at skrive vores håndbog *A Human Rights Approach to Prison Management*. Håndbogen er nu blevet oversat til 13 sprog (dog ikke dansk, red.) og over 70.000 eksemplarer er fordelt til fængselspersonale og mennesker over hele verden, der forsøger at reformere fængsler. Og jeg tør nok sige, ikke af stolthed men for at demonstrere det, at denne menneskerettighedstilgang møder genklang overalt. Menneskerettighedsmodellen kan bruges i alle lande og kulturer. Den er ikke baseret på en europæisk eller en amerikansk model for fængsling, heller ikke en afrikansk eller en asiatisk model. Overalt har man været enige i disse menneskerettighedsstandarder. Alle demokratiske regeringer tiltræder princippet om, at alle personer, der er berøvet deres frihed, bør behandles med menneskelighed og med respekt for det enkelte menneskes medfødte værdighed.

Der er en grund mere til, at vi bør forfølge denne model i forvaltningen af fængslerne. *Den virker!* Det er en god og effektiv måde at forvalte fængsler på. Vi har brugt håndbogen som et uddannelsesredskab for fængselspersonale i mange lande og i mange forskellige kulturer, og uden undtagelse har reaktionen hos frontpersonalet i fængslerne været positiv. De har hver gang sagt: "Ja, det her er relevant for det arbejde, vi går og laver til daglig, og for den måde vi behandler de indsatte på". De har også sagt: "Vi ønsker at være professionelle i vores arbejde, og denne her tilgang forsyner os med en ramme at være det i".

Håndbogen behandler alle aspekter af en fængsling, fra det øjeblik den indsatte træder ind i fængslet til vedkommende bliver løsladt igen. Den beskriver alle de menneskerettighedsstandarder, der er relevante, og hvordan de skal føres ud i livet. Den diskuterer, hvad der menes med menneskelig værdighed i et fængselsmiljø; den vigtige rolle sundhedsplejen spiller; sikkerhed, disciplin og orden; kontakt med familie og venner; arbejde, uddannelse og træning; og specifikke spørgsmål, der har at gøre med særlige grupper som kvinder og unge; og mange andre ting. Det første hovedkapitel i håndbogen handler om fængselsadministrationen og fængselspersonalets rettigheder. I førsteudgaven af bogen stod dette kapitel sidst, men i vore diskussioner med fængselspersonale i mange lande opdagede vi, at det første de ønskede at vide noget om var, hvilke rettigheder de havde, hvordan de kunne udføre deres arbejde professionelt, og hvilken støtte de havde brug for fra ledelsens side. Derfor besluttede vi at behandle disse spørgsmål først i håndbogen.

Konklusion

Så, her til sidst vil jeg gerne besvare det spørgsmål, som jeg indledte med. Udtrykket 'fængsel og menneskerettigheder' er ikke selvmodsigende. Tværtimod, indførelsen af menneskerettigheder for indsatte giver os muligheden for at gøre fængslerne til steder, hvor alle personer, der er berøvet deres frihed, bliver behandlet med menneskelighed og med respekt for deres naturlige værdighed, sådan som det står skrevet i Artikel 10 i den Internationale konvention om borgerlige og politiske rettigheder (ICCPR).

*Andrew Coyle er Professor of Prisons Studies ved The School of Law, Kings College University of London, og var initiativtager til dannelsen af The International Centre of Prison Studies, som han ledede i en årrække.
Se www.kcl.ac.uk/depsta/rel/icps/home.html*

Oversættelse Lissi Nordahn.